

РОЛЬ ЗДОБУТКІВ Я.Л. МОРЕНО У ФОРМУВАННІ ПІДХОДІВ ДО АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖ

Здійснено аналіз здобутків Я.Л.Морено як основоположника дослідження суспільних утворень і структур. Виявлено підходи до дослідження та основні здобутки, які можуть бути застосовані в комплексному аналізі сучасних соціальних інтернет-мереж. До них відноситься дослідження чинників, що спонукають особистостей встановлювати відносини (емоційна єдність); способів контактування особистостей (потяг, вербальне спілкування, дія, рух, жестикуляція, поширення в просторі); комунікативного потенціалу особистості (емоційна ємність); критеріїв, на основі яких формується соціальна структура (основні (істотні) і допоміжні); видів суспільних утворень та можливості їх об'єднання у великі мережі та інші.

Ключові слова: *суспільні утворення та структури, емоційна ємність та єдність; критерії формування суспільних утворень та структур; соціальний атом, мережа.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. В епоху розвитку інформаційно-комунікаційного суспільства все більшої популярності та значущості набувають соціальні інтернет-мережі, які займають вагоме місце в суспільному житті, освіті, бізнесі, політиці та інших сферах людської діяльності і розглядаються як засоби впливу на соціокультурні зміни, соціально-економічні, соціально-політичні, освітні та інші процеси. Їх вважають феноменом інформаційно-комунікаційного суспільства, який потребує всебічного дослідження та аналізу [1 – 3].

Соціальні інтернет-мережі поєднують в собі дві галузі знань: інтернет-технології та соціологію, стаючи об'єктом дослідження як фахівців з комп'ютерних інформаційних технологій, так і соціологів. Стрімкий розвиток, новизна, значна кількість напрацьованого матеріалу, поєднання гуманітарної, соціологічної, технічної складових призвели до неузгодженості у використанні понятійно-категоріального апарату, методів дослідження соціальних інтернет-мереж та інтерпретації одержаних результатів.

Динаміка розвитку технічного та програмного забезпечення соціальних інтернет-мереж, їх різновидів, сфер застосування, впливу на суспільство обумовлюють необхідність застосування комплексного системного підходу до їх вивчення, починаючи з історії виникнення, еволюції розвитку, стану сьогодення і закінчуючи прогнозом на найближчі десятиліття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основоположником дослідження соціальних утворень та структур вважають Я.Л. Морено [4-6]. В сучасній популярній, науковій та навчальній літературі в різних аспектах використовують посилання на його праці, які є цитуваннями, переказом, або особистою інтерпретацією тих чи інших фрагментів творів автора і не дають повного уявлення стосовно змісту його досліджень, основних досліджуваних елементів та їх ролі у формуванні підходів до вивчення сучасних соціальних інтернет-мереж. Як правило, вони носять вузькопрофільний характер, обумовлений метою їх використання.

Достатньо поширеним і не однозначним є посилання на Я.Л. Морено в інтернет-джерелах, призначених для загального інформування широкого кола користувачів, типовим прикладом якого є таке: "Морено розвивав соціометрію. Він розпитував людей про їх друзів та аналізував шляхи їх взаємин як обмеження і можливості для дій та їх психологічної поведінки. Він заснував журнал соціометрії, який досліджував взаємозв'язок між психологічним добробутом і "соціальними структурами". Він вважав, що великомасштабні соціальні явища, такі як економіка і держава, виникли під впливом протягом тривалого часу дрібномасштабних структур, сформованих моделями дружби, неприязні та інших відносин між людьми. Морено винайшов соціограму – діаграму з точок і ліній, що відображає відносини між людьми. До цього такі поняття як "соціальна структура" або "соціальна мережа" були невиразними поняттями. Використовуючи соціограми, Морено виявляв соціальних лідерів та ізгоїв, з метою розкриття асиметрії у виборі дружніх зв'язків і відображення ланцюга непрямих зв'язків. Однією з досліджуваних структур була соціометрична зірка – людина, яку багато хто обирає як друга" [7].

У навчальній літературі [8], яка є результатом дисертаційних досліджень соціолога Г.В.Градосельської, наведено кроткий перелік здобутків Я.Л. Морено. "Джейкоб Морено (Moreno, 1951) розробив концепцію соціометрії. Він вивчав процеси тяжіння і відштовхування членів групи, а також розробляв процедури вимірювання цих процесів. Членів групи запитували про те, хто їм подобається і з ким разом вони хотіли б працювати або провести вільний час. Респондентів просили вибрати першу, другу, третю, і т. д. перевагу з групових або родинних стосунків. Результати представлялися у вигляді ряду матриць, де кожному члену групи виставлялася оцінка іншими членами групи. Підраховувалися

індивідуальні та групові індекси, будувалися соціограми, на яких члени групи були впорядковані у видимому просторі, їм приписувалися певні позиції, а їх вибори (як позитивні, так і негативні) позначалися стрілками. Таким чином будувалася "структура" переваг у групі. Морено назвав такі структури структурами тяжіння або відштовхування. Так були отримані ключові концептуальні складові сучасного мережевого аналізу: карти відносин між акторами (в термінах теорії графів – матриці суміжності), візуалізація цих карт в просторі (власне побудова графа)" [8, с. 26].

Метою статті є уточнення основних здобутків Я.Л. Морено в започаткуванні дослідження соціальних відносин, суспільних утворень та структур, які базуються на взаємовідносинах особистостей, та встановлення можливості їх використання в комплексному аналізі соціальних інтернет-мереж.

Виклад основного матеріалу. Початок дослідження соціальних мереж пов'язують з роботою Я.Л. Морено. "Соціометрія як експериментальний метод і наука про суспільство", в якій наведено методи і результати досліджень соціальних відносин, суспільних утворень і структур [4-6].

Формування соціальних відносин Я.Л. Морено розглядає через призму соціометрії, вперше ввівши і використавши це поняття. Під соціометрією автор розуміє вимірювання соціальних відносин, в самому широкому сенсі – будь-яке вимірювання будь-яких соціальних відносин. У дослідженні зазначеного напрямку соціометрії відводиться визначальна роль: "Соціометрія має три аспекти: *socius* – оточуючі люди, *metrum* – вимірювання, і *drama* – дія. У результаті з'явилися три сфери дослідження: дослідження груп, метричні дослідження і дослідження дії.

В основі соціальних утворень лежать процеси взаємодії людей у соціумі. Історичною віхою в оцінці взаємодії індивідумів, окрім вербального спілкування (В. Мьоде "Експериментальна психологія мас" (*Experimentelle Massen Psychologies*, 1920)), Морено вважає врахування ще трьох аспектів: "До вербалізації додалися дія, рух і жестикуляція". Узагальнюючи одержані результати, Морено приходять до висновку, що "соціометричні методи намагаються виявити основоположні структури суспільства, розкриваючи потяг, тяжіння і відштовхування, які діють у відносинах осіб до осіб, а також у відносинах осіб до предметів".

Взаємодія між індивідуумами, за Морено, повинна поширюватися в просторі: "Емоційний потік направляється від одного індивіда до іншого і повинен подолати при цьому певну просторову дистанцію" [4, с. 4].

Таким чином, суспільні утворення, за Морено, ґрунтуються на відносинах між індивідуумами та між особами і предметами. В основі відносин між індивідуумами лежать потяг, тяжіння та відштовхування, які можуть виражатися вербально, через дію, рух та жестикуляцію, а також поширюватися в просторі.

Вимогою об'єктивності щодо проведення соціологічних досліджень і вимірювань є те, що індивідууми повинні вступати у відносини спонтанно, на основі простої емоційної єдності між ними: "Оскільки кожного індивіда і всі відносини, які він підтримує з іншою людиною, ми повинні розглядати в конкретній дійсності, а не як символ, то ми можемо одержати вичерпні знання тільки тоді, коли кожен індивід, наскільки це можливо, спонтанно сприяє розкриттю цих відносин. Завдання полягає в тому, як домогтися від кожної людини максимальної спонтанної участі". З метою забезпечення чистоти експерименту Морено запропонував змінити статус експериментатора: "розширення і зміна статусу включеного спостерігача і дослідника: він став допоміжним "Я" даного індивіда і всіх інших членів спільноти, тобто тим, хто, наскільки це можливо, ідентифікувався з цілями кожного окремого індивіда і намагається допомогти йому в їх здійсненні" [4, с. 12].

Наступним кроком забезпечення повноти і об'єктивності досліджень суспільних утворень, запропонованим Морено, є активізація ролі учасників експерименту: "Внутрішня, матеріальна структура групи лише в рідкісних випадках видима на поверхні соціальної взаємодії; але навіть якщо це і має місце, то ніхто не може бути впевнений, чи відповідає поверхнева структура в точності глибинній структурі. Щоб створити умови, за допомогою яких можна зробити зріз глибинної структури, "організми" групи повинні перетворитися на "акторів" (тобто людей діючих)" [4, с. 24]. Використання терміну "актор" за Морено, стосується активізації діяльності учасників експерименту, а не елементу соціальної мережі, як це трактується в деяких інтернет-джерелах.

Вагомим внеском Морено в дослідження взаємодії осіб є спроба оцінити силу такої взаємодії: "Емоційна єдність між індивідуумами має дві компоненти: "проективну" (ту, що йде від індивідуума) і "ретроективну" (ту, що повертається). Одна особа може привертати до себе увагу більшої кількості осіб, ніж інша". Морено називає це явище "емоційною привабливістю (ємністю)" [4, с. 4].

Ми погоджуємось з висновком Морено щодо емоційної єдності, яку можна вважати комунікативним потенціалом особистості. На думку дослідника вона є рушійною силою для створення соціальних утворень. "Наявність емоційної єдності спонукає індивідуумів створювати, причому не просто випадковим чином, позитивні або негативні відносини, парні, трикутники, ланцюги, чотирикутники, багатокутники" [4, с. 4].

Таким чином, розкриваючи механізм зародження соціальних утворень на основі емоційної єдності особистостей, Морено врахуванням їх емоційної єдності, тобто комунікативний потенціал.

Одним із факторів, що впливає на структуру соціальних утворень, є причини, що спонукають осіб до взаємодії: "З розвитком суспільств індивідів швидко зростає число критеріїв, за якими встановлюються або можуть встановитися контакти. Чим більш численними і комплексними є критерії, тим більш комплексною буде також соціальна структура співтовариства" [4, с. 11]. Морено розрізняє основні ("суттєві") і допоміжні критерії. "Складні групи часто формуються на основі декількох основних критеріїв" [4, с. 12].

Розглядаючи одержанні результати через призму соціометрії, Морено підвів такі підсумки: "Першим вирішальним кроком у розвитку соціометрії було розкриття дійсної організації групи. Другим вирішальним кроком було застосування суб'єктивних прийомів при визначенні цієї організації. Третім вирішальним кроком був метод, який надавав найвищій ступені об'єктивності суб'єктивним термінам завдяки функції допоміжного "Я". Четвертим вирішальним кроком було розгляд критерію (потреби, цінності, цілі та ін.), на основі якого складається дана структура" [4, с. 12].

Взаємодію особистостей Морено розглядав в двох аспектах: як підґрунтя зародження суспільних утворень і як засіб для їх дослідження.

Вводячи поняття найменшого елемента соціальної структури, Морено доводить, що найменший життєздатний, далі неподільний соціальний елемент є соціальний атом, або навпаки, що соціальний атом – це найменший соціальний елемент, який ми можемо врахувати. Якщо розглянути конкретне положення кожного індивіда в структурі спільноти, можемо побачити, що кожен індивід оточений ядром відносин, яке в одних "товще", а у інших – "тонше". Це ядро відносин і є найменшою соціальною структурою спільноти, соціальним атомом. "Соціальний атом набув основоположного значення, як тільки дослідження розвитку соціальної структури дозволило зробити висновок, що він відіграє важливу роль у побудові людського суспільства" [4, с. 14].

Таким чином, вводячи поняття найменшого неподільного елемента соціальної структури (соціального атома), Морено доводить, що він і є найменшою соціальною структурою спільноти. Кожна особистість у структурі спільноти утворює свій особистий неподільний елемент соціальної структури, "вага" якого визначається кількістю взаємозв'язків з елементами інших особистостей, тобто визначається комунікативними властивостями особистості.

Цікавим, на наш погляд є розкриття Морено механізмів утворення соціальних структур. "Якщо певні частини цих соціальних атомів зовні розташовані між задіяними індивідами, то вони з'єднуються з певними частинами інших соціальних атомів, які зі свого боку пов'язані з частинами знову-таки інших соціальних атомів. Ці зв'язки ведуть до утворення складних ланцюгів відносин, які називаються *психологічними мережами*. Інша і більш складна проблема полягає в тому, щоб описати процес, що лежить в основі тяжіння і відштовхування між індивідами, емоційні потоки, з яких, очевидно, складаються *соціальний атом і мережі*". "Існують більш або менш міцні структури, що об'єднують індивідів і соціальні атоми у *великих мережах*" [4, с. 5].

Таким чином, Морено використовує в своїх дослідженнях поняття соціальний атом (найменший неподільний елемент соціальної структури); види елементів структури (парні, трикутники, ланцюги, чотирикутники, багатокутники); мережі (в тому числі і психологічна мережа) і припускає виникнення таких структур, які об'єднують зазначене у великих мережах.

Висновки. Отже, до основних здобутків Морено відносимо такі положення:

- виявлення причин, що спонукають особистостей встановлювати відносини (емоційна єдність), а також виокремлення відносини осіб до предметів;
- виявлення способів контактування особистостей (потяг, вербальне спілкування, дія, рух, жестикуляція, поширення в просторі);
- визначення комунікативного потенціалу особистості (емоційна єдність);
- визначення критеріїв, на основі яких формується соціальна структура (основні (істотні) і допоміжні);
- залежність структури суспільних утворень від комунікативного потенціалу особистостей і критеріїв формування мережі;
- визначення найменшого соціального елемента мережі та механізму їх об'єднання у суспільні структури;
- види елементів суспільної структури: парні, трикутники, ланцюги, чотирикутники, багатокутники, мережі (в тому числі і психологічна мережа);
- можливість об'єднання суспільних структур у великі мережі;
- визначення топології соціальної мережі.

Актуальними напрямками подальшої розробки даної проблеми є застосування основних здобутків та підходів Я.Л. Морено в комплексному аналізі сучасних соціальних інтернет-мереж.

Використані джерела

1. Лобовікова, О.О. Соціальні мережі як феномен інформаційного суспільства [Текст] / О.О. Лобовікова, А.С. Мельніков // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. – 2011. – Випуск 5. – С. 154–160.
2. Пілат, Є. Феномен соціальних мереж як фактор розвитку громадянського (інформаційного) суспільства й активізації модернізаційних процесів у сфері державного управління [Текст] / Є.Пілат // Вісник Львівського університету. – Серія юридична. – 2012. – Випуск 56. – С. 180–186.
3. Лазарева, Л.М. Комунікаційні інтернет-мережі як феномен сучасного інформаційного простору [Текст] /Л.М.Лазарева// Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – 2010. – Том II. – Випуск 16.
4. Moreno J.L. Sociometry, experimental method and science of society / J.L.Moreno. – N.Y.: Beacon House, 1951.

5. Морено, Якоб Леви. http://irbis.econ.pu.ru/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=IBIS&P21DBN=IBIS&S21STN=1&S21REF=&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=Социометрия [Текст] : экспериментальный метод и наука об обществе: [Пер.с англ.] / Я. Л. Морено; Пер. А. Бобиков. – М. : Академический Проект, 2001. – 383 с. – Пер.изд.: Sociometry: Experimental method and the science of society / J. L. Moreno. – New York, 1951. – ISBN 5-8291-0110-6
6. Морено, Я.Л. Социометрия: экспериментальный метод и наука об обществе : руководство практического психолога / Я.Л. Морено. – Москва: Академический проспект, 2004. – 320 с. – (Руководство практического психолога). – ISBN 5-8291-0380-X.
7. Джон Скотт. История анализа социальных сетей / Социальные сети от А до Я [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.social-networking.ru/article/analytics-history>
8. Градосельская, Г.В. Сетевые измерения в социологии: Учебное пособие / Под ред. Г.С. Батыгина. – М.: Издательский дом "Новый учебник", 2004. – 248 с. ISBN 5-8393-0341-0
9. Тверезовская Н.Т., Гарина С.М. Роль достижения Я.Л. Морено при формировании подхода к анализу социальных интернет-сетей

Tverezovska N., Garina S.

**ROLE ACHIEVE J. MORENO
IN THE FORMATION OF APPROACH
TO THE ANALYSIS OF SOCIAL INTERNET NETWORKS**

The analysis J.L. Moreno achievements as the founder of the study of social structures and institutions. Identified approaches to research and major achievements, which can be used in complex analysis of contemporary social Internet networks. These include a study of the factors that motivate individuals to establish relationships (emotional unity) method of contacting individuals (train, verbal communication, action, movement, gestures, distribution in space), the communicative potential of the individual (emotional capacity) criteria on the basis of the corporate social structure (the primary (essential) and secondary) of public education and the possibility of their association in large networks, and others.

Key words: *public education and structure, emotional capacity and unity, the criteria of public education and the formation of structures, social atom network.*

Стаття надійшла до редакції 01.04.13

